

МЕХАНІЗМ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНОГО ЯК ПОЛІСИСТЕМНЕ УТВОРЕННЯ

Грищенко Максим Віталійович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Хроливського виправного центру № 140 (Харківська область, Україна)

УДК [343.83: 159.9] (477)

Стаття посвящена системному аналізу механізму преступного поведения осужденного к лишению свободы. Механизм преступного поведения рассматривается как полисистемное образование.

Ключевые слова: системный подход, механизм криминального поведения, структура, осужденный, морально-правовая социализация, персонал учреждения, ситуация преступления.

Articolul este dedicat analizei sistemice a comportamentului criminal al unei persoane condamnate la închisoare. Mecanismul comportamentului criminal este considerat ca o educație a polisistemului.

Cuvinte cheie: abordarea sistemică, mecanismul comportamentului criminal, structura, condamnările, socializarea morală și juridică, personalul instituției, situația criminalității.

Постановка проблеми. Злочини, що вчиняються засудженими в установах Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України, становлять серйозну небезпеку для держави та суспільства. Обумовлено це тим, що вони негативно впливають на досягнення цілей покарання, дестабілізують оперативну обстановку і стан правопорядку у виправних установах. Отже, вивчення проблем, пов'язаних із виконанням позбавлення волі, як виду покарання, з'ясування механізму вчинення нових кримінальних правопорушень і розслідування нових злочинів сприятиме виявленню, усуненню, нейтралізації негативних явищ і процесів, що мають місце в місцях позбавлення волі. Злочинність у місцях позбавлення волі визначається кількістю зареєстрованих злочинів та засуджених, які їх вчинили під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Цей вид і злочинності також можна віднести до рецидивної злочинності, оскільки вона пов'язана із повторним вчиненням злочинів, особами, що відбувають покарання у виправних установах. Правопорушення в місцях позбавлення волі

можна поділити на дві нерівні та несхожі частини: правопорушення, що здійснили засуджені (частіше - насильницькі), та правопорушення - працівників установ (частіше - корисливі).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам детермінації злочинної поведінки, її механізмам, мотивам до вчинення злочину, що включає в себе, безумовно, аспект дослідження конкретної життєвої ситуації, приділяло увагу багато вчених-кримінологів, серед яких, зокрема, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, О.М. Литвинов, А.Ф. Зелінський, Л.П. Опіка, В.Н. Кудрявцев, О.П. Крикушенко, А.І. Долгова, А.П.Закалюк, М.П. Клейменов, В.М. Трубніков, В.П. Севастьянов та інші. Вказані автори висловлюють різні точки зору, обґрунтовують різні підходи до визначення причин та умов вчинення злочину, описують обставини, що формують у правопорушника мотив на вчинення протиправного суспільно небезпечного діяння, визначаючи при цьому конкретну життєву ситуацію як поштовх до злочинних дій. Однак ними не зовсім детально висвітлені питання визначення механізмів злочинної

поведінки засуджених осіб, а тому ці аспекти варто додатково з'ясувати, оскільки вони мають актуальне значення при визначенні заходів протидії злочинності в місцях позбавлення волі.

Мета статті - розкрити поняття механізму кримінальної поведінки особи засудженої до позбавлення волі як полісистемного утворення.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом вивчення злочинної поведінки є аналіз його механізму. Це певна послідовність розвитку злочинних дій: виникнення злочинних намірів, прийняття рішення вчинити злочин, планування своїх вчинків і, нарешті, здійснення їх суб'єктом злочину.

Схема механізму злочинної поведінки, що була розроблена кримінологом В.М Кудрявцевим (1968), враховувала, що зовнішнє для людини середовище, її особисті якості у взаємодії визначають формування мотивації, прийняття рішення про вчинення злочину, виконання прийнятого рішення. При цьому середовище впливає на людину її формування та діяльність, а людина теж здатна надавати цілеспрямований вплив на середовище, змінювати соціальні умови. Можна сказати інакше: це процес взаємодії особистості і зовнішнього середовища, що формує злочинну поведінку людини і реалізує його. У ньому беруть участь психічні процеси і стани особистості (інтелект, почуття, емоції, воля передбачення і т.д.) [12, с. 179].- У схему В. М. Кудрявцева А.І. Долгова додатково запровадила блок «посткримінальної поведінки» [5, с. 47].

М.П. Клейменов вказує, що механізм злочинної діяльності відповідає на питання, як і чому відбувається злочин, з чого він починається, як здійснюється і до чого призводить В механізм злочинної діяльності автор включає: внутрішній психологічний зміст (мотивацію), кримінальне планування, здійснення злочинних дій плюс характеристику умов формування криміногенних якостей особистості [10, с.109].

О.М. Бандурка та О.М. Литвинов визначають категорію «механізм злочинної поведінки» найбільш повно як систему відомостей про соціально небезпечні діяння, що детерміновані

психофізіологічними рисами особистості злочинця, іншими об'єктивними і суб'єктивними факторами. До елементів, що утворюють структуру механізму злочинної поведінки, автори відносять наступні:

- особистісно-поведінкові властивості суб'єктів суспільно небезпечних діянь, у тому числі особливості злочинної поведінки таких осіб (механізму злочину у вузькому сенсі цього слова, способу вчинення суспільно небезпечного діяння), а також своєрідність до- і пост кримінальної поведінки осіб даної категорії;

- специфіку безпосереднього предмета злочинного посягання, а також особи потерпілого (властивості потерпілих найчастіше проявляються в кримінальних подіях насильницького характеру);

- особливості місця, часу та інших обставин, що належать до обстановки вчинення злочину;

- злочинний результат;

- зв'язки та відносини між поведінкою, діями злочинця, злочинним результатом та іншими елементами механізму злочинної поведінки [3, с. 116].

Торкаючись проблеми детермінації А.І. Долгова робить наступний висновок: «Існує потрійний механізм соціальної детермінації злочинності: по-перше, шляхом певного соціального формування особистості; по-друге, шляхом надання їй розпоряджень протиправного або суперечливого характеру; по-третє, шляхом постановки особистості в ситуації, що змушують і полегшують вибір злочинного варіанта поведінки » [12, с. 262].

Розроблена кримінологами концепція причинності сама по собі не диктує жорсткого розподілу на внутрішні і зовнішні причини і не виключає аналізу міжособистісних процесів. Зазначена тенденція виявилася вже в ході конкретної дослідницької практики. Але певну роль у цьому відіграла неоднозначність окремих положень теорії.

Матеріалістична наука визначає причинний зв'язок між явищами як об'єктивний зв'язок між двома явищами, одне з яких (причина) при наявності певних умов відтворює, породжує інше (наслідок). Відповідно до початкової концептуальної схеми [6, 7, 12, 13, 15]

безпосереднім джерелом злочинної дії, його найближчою причиною є спонукування, намір, вольове зусилля суб'єкта, а також інші мінливі процеси і явища, що відбуваються в його психіці і які передують реалізації дії. Злочинні дії і їх попередня психічна діяльність суб'єкта у своїй сукупності були позначені як «індивідуальна злочинна поведінка». Злочинна поведінка, у свою чергу, є результатом взаємодії стабільних особистісних утворень, що характеризують антигромадську спрямованість суб'єкта (його потреб, поглядів, навичок, цінностей тощо), і конкретної життєвої ситуації, в якій він знаходився перед учиненням злочину. Подібне членування причинних зв'язків стосується всіх видів злочинів. Такою є, на думку авторів концепції, загальна схема, а розходження в механізмах детермінації різних видів зазіхань - лише варіації в межах зазначеної структури.

Конкретною життєвою ситуацією, як вона була визначена, може бути подія або стан, що викликав рішучість суб'єкта вчинити суспільно небезпечну дію. Це сукупність, сполучення обставин життя суб'єкта, що безпосередньо вплинули на його поведінку на даний момент. До наукового вжитку ввійшло поняття *криміногенної ситуації*, тобто такої конкретної життєвої ситуації, що у силу свого фактичного змісту сприяє вчиненню злочину.

При загальній ясності висловленої теоретичної позиції поняття конкретної життєвої ситуації виявляється неоднозначним, наприклад, коли йдеться про злочини, що впливають із людських взаємовідносин. Тоді питання стоїть так: ситуацію варто розглядати або як систему дій одного із суб'єктів (потерпілого), або як дещо якісно інше, як міжособистісну взаємодію з її специфічними закономірностями.

Для аналізу кримінальної поведінки засудженого доцільно використати системний підхід. Системний підхід, зростання ролі системного знання визначені як нові потреби розвитку наукового знання як кримінальними, так і практичними потребами широкого плану. Вивченню об'єкта або явища як системи слугують певні методологічні спрямування, потребуючі виявлення, зокрема: 1) феномена цілісності і

визначення складу цілого; 2) закономірностей з'єднання частин у ціле; 3) законів його структури. Водночас, вивчення «предмета як системи» - тільки одна з форм системності, що не охоплює її цілком.

Інша ознака об'єктивної дійсності, що специфічно виражає системний підхід, - інтеграція. Фактично вона є оберненою стороною цілісності. Оскільки сама цілісність є результат інтеграції частин цілого, головні структурні закони цілого, інтеграції, а його системні якості - феномен інтеграції, тобто цілісність і інтеграція нерозривні і двоєдині.

У практиці наукового пізнання чітко виявляються два основні різновиди «системного бачення»: моно - і полісистемний напрямок наукового пізнання. Моносистемне знання сфокусоване на пізнанні предмета (явища) як системи, тобто є системо-центричним, спрямовано на розкриття внутрішніх механізмів і законів явища (починаючи з вивчення цілісності і механізмів інтеграції частин у ціле, до законів структури й інших суспільних законів).

На відміну від нього, полісистемне знання націлене на розкриття системності самого світу, тобто вивчення дійсності як багатосистемної, а окремого предмета - як «елемента» багатьох різно-порядкових реальностей (суб-систем) даного природного або соціального середовища. Це полісистемне знання - багатофокусне, багаторівневе, полідетермінантне, словом, складне знання про предмет і дійсність і предмет у ньому. Поглиблюючи пізнання різноманітних детермінант явища, полісистемне знання фактично розширює уявлення про самий предмет за рахунок вивчення основ, а також систем зовнішніх взаємодій. Полісистемне утворення (комплекс) - це цілісне і складне явище, коли сама система складається з двох або декількох окремих але взаємозалежних систем. Так, особистість, з одного боку, можна розглядати як систему, а з іншого боку, як системний комплекс, у який входять система: пам'яті, мислення, характеру і т.д. У системі предметом вивчення є її структура, закони з'єднання частин у ціле, її внутрішні механізми й інтегральні закономірності. У системному комплексі - зв'язки, взаємодії і відношення двох або декількох об'єктів - систем, що ство-

рюють полісистемний комплекс. Цілісність комплексу - це вже не органічна цілісність об'єктів, а тільки єдність взаємодіючих систем, наприклад, засудженого і працівника виправної установи; засудженого-правопорушника і засудженого-потерпілого. У визначеному змісті системний підхід - методологічний засіб вивчення інтеграції, точніше, інтегрованих об'єктів і інтегральних залежностей і взаємодій. Механізм злочинної поведінки – це психічні процеси і стани, які розглядаються не в статичності, а в динаміці і взаємодії з факторами зовнішнього середовища, що обумовлюють певну поведінку.

Механізм злочинної поведінки являє собою систему, яка включає в себе :

- а) формування мотивації, намірів, умисел вчинити протиправну дію;
- б) прийняття рішення про вчинення злочину;
- в) дії або бездіяльність вчинення злочину;
- г) післязлочинна поведінка.

Важливою умовою виявлення взаємовідношень між різними підсистемами в кожному конкретному випадку вчинення злочину є визначення системоутворюючого фактора, який дозволяє з'єднати в цілісне функціонально-динамічне полісистемне утворення різні субсистеми.

О. М. Ігнатов стверджує, що системний підхід дозволяє виявити фундаментальну системоутворюючу ознаку всіх злочинів – протиправну поведінку однієї людини по відношенню до іншої або суспільства в цілому, що зумовлюється специфікою її природи як біосоціальної істоти. Різні біологічні й психічні особливості окремих індивідів у поєднанні з певними природними та соціальними факторами можуть виступати як чинники, що детермінують злочинність. Дослідження цих особливостей, а також комплексний аналіз суспільних явищ і процесів стають можливими саме завдяки використанню методологічних принципів системного підходу, кінцевою метою застосування якого є ефективний вплив на стан злочинності [8, с. 51].

В установах кримінально-виконавчої системи нерідко виникають конфліктні ситуації: між засудженими; засудженими та представ-

никами адміністрації установи; засудженим та групою засуджених, між засудженими та їх зв'язками на волі тощо.

Поняття конфлікту є багатозначним і широким. На перше місце в дослідженнях виходять міжособистісні і міжгрупові конфлікти. Внутрішньоособистісні конфлікти опосередковують міжособистісні і міжгрупові конфлікти і самі опосередковуються ними, роблять значний вплив на поведінку людини. Основний предмет кримінального конфлікту - принципи і норми кримінального права. Ядро конфлікту - неправильне їх тлумачення, зневажливе відношення до них, а також відповідна делінквентна поведінка. Норми права - це офіційне, формальне, визначене, загальнообов'язкове правило поведінки, що встановлюється або санкціонується державою, охороняється їм від порушень. Це правило поведінки спрямоване на регулювання найважливіших суспільних відносин і охорону соціальних цінностей шляхом установлення юридичних прав і обов'язків суб'єктів права. Нормування людської поведінки є універсальним засобом соціалізації (у тому числі морально-правової) як процесу засвоєння соціального досвіду товариства, соціальних ролей, системи соціальних цінностей, становлення людини як особистості і супроводжує людину протягом всього його життя. Соціальні норми регулюють поведінку людей у соціальному середовищі, тобто взаємовідносини між людьми і їх об'єднаннями. Норми моралі на відміну від простих звичаїв і традицій указують на принципи поведінки і мають обґрунтування у виді ідеалів справедливості і кривди, добра і зла. Вони забезпечуються визначеним духовним впливом, цивільною оцінкою у виді похвали або осуду. В умовах формування правової держави зростає значення моральних норм і вимог, тому що частіше всього конфліктній поведінці, що призводить до делікту, передують девіантна поведінка, пов'язана, насамперед, із порушенням, відхиленням від моральних норм. Конфліктну ситуацію розглядають, звичайно, в ряду інших екстремальних ситуацій (конфлікт, стрес, фрустрація, криза). Конфлікт можна визначити як несумісність мотивів, цілей, дій і вчинків людини, причому

ця несумісність чітко усвідомлюється самою особистістю.

Будучи складною саморегулюючою системою, людська особистість є також цілеспрямованою відкритою системою, спроможною при сприятливих умовах до розвитку, самовдосконаленню, самонавчанню за рахунок активного пошуку і прийому нової інформації, урахуванню й оцінці результатів своїх дій. При визначених несприятливих умовах може також спостерігатися асоціальний розвиток особистості, низький рівень морально-правової соціалізації, формування індивідуально-психологічних рис взаємовідносин, що детермінують конфлікти з людьми.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Системний аналіз механізму кримінальної поведінки засудженого дозволив розглядати цей механізм як полісистемне утворення (полісистемний комплекс різнопорядкових субсистем). В нього включено: суб'єкт правопорушення, умови морально-правової соціалізації суб'єкта правопорушення, об'єкт правопорушення, персонал установи виконання покарання, ситуація правопорушення та низка субсистем, які становлять механізм кримінальної поведінки, в складі яких є:

- субсистема - суб'єкт правопорушення - це особистість засудженого, що має індивідуальні властивості мотиваційної, ціннісно-нормативної, інтелектуальної, емоційно-вольової, характерологічної сфер;

- субсистема - умови морально-правової соціалізації засудженого, що є суб'єктом кримінальної поведінки часто обумовлюють причини протиправних вчинків суб'єкта злочину (вплив школи, родини, трудового колективу, неформальні групи);

- субсистема - умов життя, забезпечення прав та свобод громадян;

- субсистема - об'єкт правопорушення може бути матеріальним (наприклад, випадок крадіжки), але об'єктом кримінальної спрямованості поведінки може бути інший засуджений чи працівник установи тощо, тоді ця підсистема має власні характеристики (індивідуальні властивості особистості різних її сфер як у суб'єкта кримінальної поведінки, ступінь віктимності поведінки);

- субсистема - персонал установи, працівники, вони теж мають індивідуальні риси, що мають значення в процесі спілкування з засудженими, особливо тих працівників, від професіоналізму та професійної культури і компетенції яких залежить ефективність ресоціалізації і взагалі рівень правопорядку установи;

- субсистема - ситуація правопорушення має хронотопічні характеристики (час та місце скоєння злочину), також відзначається певним ступенем складності, яка залежить від динаміки, кількості структурних елементів (субсистем) механізму кримінальної поведінки та особистісної значимості ситуації.

Аналіз змісту і особливостей функціонування механізму злочинної поведінки є надзвичайно важливий як з теоретичної, так і з практичної точки зору. У науковому відношенні він важливий тому, що розкриває властивості особистості злочинця і ті сторони зовнішнього середовища, які утворюють причини і умови, що сприяють вчиненню злочинів. У практичному - тому, що допомагає визначити заходи, здатні запобігти злочину, змінити спрямованість особистості правопорушника.

Література

1. Александров Ю. Криминология: курс лекцій / Ю. Александров, А. Гель, Г. Семаков. – К.: МАУП, 2002. – 295 с.
2. Антонян Ю. М. Причины преступности / Ю. М. Антонян. -- М.: Наука 1
3. Бандурка О. М. Механізм злочинної поведінки / О. М. Бандурка, О. М. Литвинов // Вісник криминологічної асоціації України № 3 (14). - Харків: ХНУВС, 2016. - С. 110-119.
4. Давыденко Л. М. Криминология : учебное пособие / Л. М. Давыденко, Н. И. Мычко. – Донецк: Донецчина, 2005. – 176 с.
5. Долгова А. И. Криминология / А. И. Долгова. – [3-е изд.]. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
6. Зелінський А. Ф. Детермінація злочину: навч. посіб. / А. Ф. Зелінський, Л. П. Оніка. - Харків.: Укр. Юрид. акад., 1994. - 50 с.
7. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекцій / А. Ф. Зелинский. - Харков.: Прапор, 1996. - 260 с.

8. Ігнатов О. М. Теоретичні та прикладні проблеми протидії загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук ; спеціальність: 12.00.08 / Олександр Миколайович Ігнатов. – Харків, 2014. – 605 с.

9. Іванов Ю. Кримінологія : навч. посібник / Ю. Іванов, О. Джужа. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2006. – 264 с.

10. Клейменов М. П. Кримінологія : учебник / М. П. Клейменов. – М. : Норма, 2008. – 448 с.

11. Криминальная мотивация / под ред.- В. Н. Кудрявцева. – М. : Наука, 1986. – 304 с.

12. Кримінологія : ученик для вузов / под общ. ред.. А. И. Долговой. – М. : Норма, 2001. – 784 с.

13. Кримінологія : учебник / под. ред.- В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – [4-е изд.]. – М. : Норма, 2009. – 800 с.

14. Механизм преступного поведения / отв. ред. В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1981. – 248 с.

15. Хохряков Г. Ф. Кримінологія /- Г. Ф. Хохряков. - М. : Юристъ, 2002. -. 511 с.

Maxim V. Grishchenko

PhD in Law, Senior Researcher

(State Institution Hrolivsky Correctional Center No. 140)

THE MECHANISM OF CRIMINAL BEHAVIOR OF THE PRISONERS AS A POLYSYSTEM FORMATION

Offenses (crimes) that are committed by convicts in the institutions of the state penal system pose a serious danger to the state and society. IT is caused with the fact that they adversely affect the achievement of the goals of punishment, destabilize the operational situation and the state of law in correctional institutions. Due to this (or therefore), the study of mechanisms of unlawful conduct will contribute to their investigation and the neutralization of negative phenomena in places of detention.

The mechanism of criminal behavior answers the questions of how and why a crime is committed, where it begins, how it is carried out and what it leads to.

System approach (polysystem direction) was applied to analyze the mechanism of criminal

behavior of a convicted person, it allowed considering the mechanism of criminal behavior as a polysystem formation or a complex of different-order elements (subsystems). It includes: the subject of the offense, the conditions of moral and socialization of the subject of the offense, the object of the offense, the staff of the institution, the situation of the offense.

The subject of the offense is a person who has his own individual characteristics of the motivational, intellectual, emotional-volitional, characterological spheres. The conditions of moral and social socialization can also largely explain the causes of certain actions of the offender (school, family, labor collective, informal associations). The object of the offense may be material one (for example, in the case of theft). But as the object of criminal behavior may be another convict or an employee of the institution, then this subsystem has its own characteristics (individual personality characteristics, studied as the subject of the offense, the degree of victimization of behavior).

The personnel of the institution, the workers, their professionalism, and professional competence are often crucial in maintaining the rule of law of the institution. The offense subsystem has certain chronotopic characteristics (time and place of the crime), characterized by a certain degree of complexity, which depends on the dynamics, the number of structural elements of the mechanism and personal significance.

Analysis of the content and characteristics of the functioning of the mechanism of criminal behavior is very important from both - from a theoretical and from a practical point of view. In regards to science, it is important because it reveals the personality traits of the criminal and those aspects of the external environment that constitute causes and conditions conducive to the commission of crimes. In regards to practice – it is important because it helps to identify measures that can prevent a crime, change the direction of the offender's personality.

Key words: system approach, mechanism of crime behavior, structure, condemnation, moral and legal socialization, personnel of the institution, crime situation.